

केंद्र लोकसेवा आयोगाचे परीक्षार्थी, नेट-सेट तद्वतच
पदवी व पदव्युत्तर परीक्षांचे विद्यार्थी यांना उपयुक्त
सर्वसमावेशक संदर्भ

भारताचे परराष्ट्र धोरण

के'सागर • प्रा. व्ही. बी. पाटील

के'सागर पब्लिकेशन्स

Published By

Sau. Shobhadevi Kshirsagar

K'Sagar Publications

'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhimukhi Maruti Temple, Pune - 411 030
☎ : 24450125, 24455435 Fax : 91-020-24453065

Email : customer@ksagar.com

sales@ksagar.com

website : www.ksagar.com

© K'Sagar Publications, Pune : 2010

Revised Fourth Edition : 2017

ISBN 978-93-84730-36-9

*The name K'Sagar is registered
under the trade marks Act, 1999*

Printed at

Shree J Printers Pvt. Ltd.
'Dattakuti',
1416, Sadashiv Peth, Pune 411 030.

Typesetting

K'Sagar Publications, Pune

Cover Design

K'Sagar Publications, Pune

Price : ₹ 195/-

K'Sagar's House of Books,

'Durga Chambers' 39/1, Budhwar Peth,
Jogeshwari Temple Marg, Appa
Balwant Chowk, Pune - 411 002
☎ (020) 24483166
Mob : 9923906500, 8087722277
Email : hob@ksagar.com

**O
u
r
F
i
r
m**

K'Sagar Book Centre,

'Nutan Classic', 639, Narayan Peth,
Opp. N.M.V. Primary School, Appa
Balwant Chowk, Pune - 411 030.
☎ (020) 24453065
Mob : 9823121395, 9545567862/63
Email : kbc@ksagar.com

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

सागरीय

केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेतील वैकल्पिक विषयांकरिता अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेली मराठी माध्यमातील पुस्तके काल-परवापर्यंत उपलब्ध नव्हती. अशा पुस्तकांच्या अभावी या विषयांचा अभ्यास करताना विद्यार्थिमित्रांना कोणकोणत्या अडचणींचा सामना करावा लागतो, याचा अनुभव मी स्वतः अन् तोही अनेक वर्षे घेतलेला आहे. महाविद्यालयीन स्तरावरील तथाकथित 'टेक्स्ट' म्हणून संबोधिली जाणारी पुस्तके केंद्र लोकसेवा आयोगाची परीक्षा देणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने अतिशय तोकडी पडतात. अनेकदा संबंधित पुस्तकाच्या लेखकांचे ज्ञानही पदवी वा पदव्युत्तर परीक्षा देताना त्यांनी जो काही अभ्यास केलेला असतो तितकेच मर्यादित राहते आणि तेथेच थांबलेले असते; त्यामुळे आयोगाची परीक्षा देणाऱ्या विद्यार्थ्यांची गरज पुरी करण्यास आणि त्यांची ज्ञानक्षुधा भागविण्यास ती अपुरी पडतात, ही बाब लक्षात घेऊन प्रकाशनाने केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेतील अनिवार्य तद्वतच वैकल्पिक विषयांवर अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेली एक ग्रंथमालिका साकारण्याचा प्रकल्प हाती घेतला आहे.

राज्यशास्त्र या वैकल्पिक विषयाच्या दुसऱ्या पेपरमधील भारताचे परराष्ट्र धोरण, भारत आणि दक्षिण आशिया व भारत आणि आग्नेय आशिया या अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेला प्रस्तुतचा संदर्भ हे या मालेतील एक पुष्प होय.

या संदर्भाची रचना साकारताना प्रस्तुतचा संदर्भ केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेसाठी तर उपयुक्त ठरावाच पण पदवी वा पदव्युत्तर परीक्षांचा अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाही तो उपयुक्त ठरावा व आपल्या परीक्षेची तयारी करतानाच केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेचीही तयारी करणे त्यांना सहजगत्या शक्य व्हावे, असा समन्वयीत दृष्टिकोन अंगीकारला आहे.

के'सागर परिवारातील प्रा. व्ही. बी. पाटील यांच्यासारख्या राज्यशास्त्र या विषयातील गाढ्या व्यासंगी व अभ्यासू सुहृदांच्या सहयोगातून व बहुमोल योगदानातून प्रस्तुतचा संदर्भ साकारला आहे. या ग्रंथाच्या लेखनकार्यात प्रा. पाटील यांनी घेतलेले

परिश्रम, त्यांचा प्रदीर्घ अध्यापन अनुभव आणि अव्याहत व्यासंग यांचा प्रत्यय आपणास पुस्तकाच्या पानापानांतून आणि ठायी ठायी आल्याशिवाय राहत नाही. या ग्रंथाच्या यशाचे श्रेय निर्विवादपणे प्रा. पाटील यांच्या व्यासंगी लेखणीच्या सहज आविष्कारासच द्यावे लागेल.

जास्तीत जास्त परीक्षाभिमुख रचना; पूर्वीच्या प्रश्नपत्रिकांमध्ये कोणत्या प्रकरणांना किती महत्त्व दिले गेले आहे, हे विचारात घेऊन त्या त्या प्रकरणाला दिले गेलेले महत्त्व; महत्त्वाच्या प्रश्नांच्या उत्तरांच्या गाभ्याशी स्थिरावणारी प्रकरणरचना व नेहमीची साधी-सोपी के'सागरीय भाषाशैली ही या पुस्तकाची वैशिष्ट्ये माझ्या विद्यार्थिमित्रांना निश्चितच भावतील, यात शंकाच नाही.

आपलाच,
दही. एस्. क्षीरसागर
(K'Sagar)

अनुक्रमणिका

१. भारताचे परराष्ट्र धोरण— विकास आणि तात्त्विक आधार

९

- ▶ परराष्ट्र धोरणाचे स्वरूप
- ▶ भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे निर्धारक
- ▶ इंग्रजी राजवटीचा वारसा
- ▶ राष्ट्रीय चळवळीचा वारसा
- ▶ राष्ट्रवाद व आंतरराष्ट्रवाद
- ▶ गांधीवाद
- ▶ उदारमतवाद
- ▶ लोकशाही समाजवाद

२. भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची मूलतत्त्वे

२९

- ▶ अलिप्ततावाद
- ▶ शांततामय सहजीवनाचा पुरस्कार
- ▶ आंतरराष्ट्रीय सहकार्य
- ▶ वंशभेद व वर्णभेद यांस विरोध
- ▶ पंचशील
- ▶ आंतरराष्ट्रीय संघटनांच्या कार्यात सक्रिय सहभाग
- ▶ जवाहरलाल नेहरूंचा कालखंड
- ▶ लालबहादूर शास्त्रींचा कालखंड
- ▶ इंदिरा गांधी यांचा कालखंड
- ▶ जनता पक्षाच्या राजवटीचा कालखंड
- ▶ इंदिरा गांधींचे पुनरागमन
- ▶ राजीव गांधी यांचा कालखंड
- ▶ नरसिंहराव यांचा कालखंड
- ▶ संयुक्त आघाडी सरकारचे परराष्ट्र धोरण
- ▶ राष्ट्रीय लोकशाही आघाडी सरकारचा कालखंड
- ▶ डॉ. मनमोहन सिंग यांचा कालखंड

३. परराष्ट्र धोरणाचे निर्धारण

५५

- ▶ कायदेमंडळ
- ▶ कार्यकारी मंडळ
- ▶ नोकरशाही
- ▶ परराष्ट्रांतील राजनयिक कार्यालये

४. परराष्ट्र धोरण निर्धारण प्रक्रिया

६३

- ▶ राजकीय पक्ष
- ▶ दबाव गट
- ▶ प्रसारमाध्यमे व परराष्ट्र धोरण
- ▶ लोकमत

५. भारत आणि दक्षिण आशिया ... (१) ...

७६

- ▶ दक्षिण आशिया प्रादेशिक विभागाचे महत्त्व
- ▶ पाकिस्तान विषयीची प्राथमिक माहिती
- ▶ भारत-पाकिस्तान संबंधांसंदर्भात ठळक घडामोडी आणि वैशिष्ट्ये
- ▶ पाकिस्तान- सांप्रदायिकतेची विषारी फळे
- ▶ भारत-पाकिस्तान द्विपक्षीय संबंध
- ▶ भारत व पाकिस्तान यांच्यातील पहिला संघर्ष
- ▶ दोन राष्ट्रांच्या परराष्ट्र धोरणातील फरक
- ▶ राजकीय व्यवस्थेचा प्रभाव
- ▶ इ. स. १९६५ चे भारत-पाकिस्तान युद्ध
- ▶ ताश्कंद करार
- ▶ इ. स. १९७१ चे भारत-पाकिस्तान युद्ध
- ▶ सिमला करार
- ▶ सिमला करारानंतरचे द्विपक्षीय संबंध
- ▶ पाकिस्तान व आंतरराष्ट्रीय दहशतवाद
- ▶ राष्ट्रीय लोकशाही आघाडी सरकारच्या कारकिर्दीतील भारत-पाकिस्तान संबंध
- ▶ पाकिस्तानची कारगिलमधील घुसखोरी
- ▶ आग्रा शिखर परिषद
- ▶ आग्रा परिषदेनंतरच्या काळातील भारत-पाक संबंध
- ▶ भारतातील सत्तापरिवर्तन
- ▶ पाकिस्तानातील सत्तापरिवर्तन

- ▶ बांगलादेशविषयी प्राथमिक माहिती
- ▶ भारत-बांगलादेश संबंध : ठळक घटना आणि वैशिष्ट्ये
- ▶ बांगलादेशाच्या निर्मितीचा इतिहास
- ▶ रहमान यांच्या कारकिर्दीतील भारत-बांगलादेश संबंध
- ▶ भारत-बांगलादेश संबंधांत दुरावा
- ▶ उभय देशांतील काही महत्त्वाच्या समस्या
- ▶ अध्यक्ष इर्शाद यांचा कालखंड
- ▶ बेगम खलिदा झिया यांचा कालखंड
- ▶ शेख हसिना वाजेद यांची कारकीर्द
- ▶ सार्वत्रिक निवडणुकीत अवामी लीगचा विजय

६. भारत आणि दक्षिण आशिया ... (२) ...

१२४

- ▶ श्रीलंकेविषयी प्राथमिक माहिती
- ▶ भारत-श्रीलंका संबंध : ठळक वैशिष्ट्ये आणि घटना
- ▶ भारत-श्रीलंका संबंधांचा इतिहास
- ▶ भांडारनायके दाम्पत्याचा कालखंड
- ▶ भारत-श्रीलंका करार
- ▶ सेनानायके यांच्या कार्यकाळातील भारत-श्रीलंका संबंध
- ▶ सिरीमाओ भांडारनायके यांची दुसरी कारकीर्द
- ▶ इंदिरा गांधी-सिरीमाओ भांडारनायके करार
- ▶ जयवर्धने कार्यकाळातील भारत-श्रीलंका संबंध
- ▶ राजीव गांधी-जयवर्धने करार
- ▶ कुमारतुंगे सरकारची स्थापना
- ▶ नेपाळ विषयीची प्राथमिक माहिती
- ▶ भारत-नेपाळ संबंधासंदर्भात ठळक घडामोडी आणि वैशिष्ट्ये
- ▶ भारत-नेपाळ संबंधांचा इतिहास
- ▶ इ. स. १९७१ नंतरच्या काळातील भारत-नेपाळ संबंध
- ▶ राजे वीरेंद्र यांचा कालखंड
- ▶ इ. स. १९८० नंतरच्या काळातील भारत-नेपाळ संबंध
- ▶ भूतान विषयीची प्राथमिक माहिती
- ▶ भारत-भूतान संबंधासंदर्भात ठळक घडामोडी आणि वैशिष्ट्ये
- ▶ मालदीवविषयीची प्राथमिक माहिती
- ▶ भारत-मालदीव संबंध - ठळक वैशिष्ट्ये आणि घटना

७. दक्षिण आशियाई क्षेत्रीय सहकार्य संघटना (सार्क)

१६८

- ▶ सार्कविषयीची प्राथमिक माहिती
- ▶ आंतरराष्ट्रीय राजकारणात क्षेत्रीय संघटनांचा उदय
- ▶ दक्षिण आशियाई क्षेत्रीय सहकार्य संघटनेची स्थापना
- ▶ सार्कच्या शिखर परिषदा
- ▶ सार्कचे मूल्यमापन

८. भारत व आग्नेय आशियाई देश

१८१

- ▶ आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील स्थान
- ▶ भारत-मलेशिया संबंध
- ▶ भारत-म्यानमार संबंध
- ▶ भारत-इंडोनेशिया संबंध
- ▶ मैत्रीपूर्ण संबंधांचा इतिहास
- ▶ इंडोनेशियातील सत्तांतर
- ▶ भारत-थायलंड संबंध
- ▶ स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारत-थायलंड संबंध
- ▶ भारत-थायलंड सहकार्याचे पर्व
- ▶ भारत-फिलिपाईन्स संबंध
- ▶ भारत-फिलिपाईन्स द्विपक्षीय संबंध
- ▶ भारत-सिंगापूर संबंध

९. आग्नेय आशियाई राष्ट्रांची संघटना

२०४

- ▶ महत्त्वाची क्षेत्रीय संघटना
- ▶ 'आशियान'ची स्थापना
- ▶ आशियानच्या स्थापनेची आवश्यकता
- ▶ संघटनात्मक रचना
- ▶ आशियानकडे पाहण्याच्या दृष्टिकोनात झालेला बदल
- ▶ आशियान व भारत
- ▶ आशियान रिजनल फोरम

